LECTURA ASTĂZI*

Alexandru Călinescu

„Lectura, acest viciu nepedepsit“: formula a făcut o glorioasă carieră, mai ales în anii ’30-’40, e invocată şi astăzi des deşi, cu siguranţă, puţini mai citesc textul în care Valery Larbaud explică ce înţelege prin „vice impuni“. De fapt, Larbaud relua o sintagmă dintr-un poem al unui anume Logan Pearsall Smith care, în pasajul respectiv, vorbea despre lectură ca despre „acel viciu rafinat şi nepedepsit, acea egoistă, calmă şi durabilă beţie“. Nu ştiu în legătură cu Logan Pearsall Smith (1865-1945) decât că a scris un eseu privind posteritatea critică a lui Milton unde amenda sever modernismul lui T.S. Eliot şi Ezra Pound. Opţiunile conservatoare ale lui Smith par să nu-l fi deranjat pe Larbaud, spirit eminamente cosmopolit şi receptiv faţă de nou; mai mult, acesta arată la un moment dat cât de plină de surprize este lectura autorilor vechi, dând şi exemple de nume aproape uitate astăzi. Să revenim însă la formula iniţială: pentru Valery Larbaud lectura este un viciu deoarece reprezintă o plăcere solitară şi, mai ales, o practică rară, anormală. Omul normal citeşte fie din necesitate profesională, fie pentru a uita de munca şi de preocupările sale cotidiene: cei care citesc din pură plăcere sunt excepţii, constituie o minoritate. Iar Larbaud adaugă că istoria cunoaşte un număr imens de oameni care nu ştiau să citească dar care au fost, totuşi, înţelepţi şi fericiţi.

Suntem, se vede imediat, departe de discursul euforic şi convenţional care exaltă binefacerile lecturii. Astăzi, scrie Larbaud, mulţi ştiu să citească aşa cum ştiu să conducă automobilul sau să se servească de telefon. E fără sens a încerca să-i convingem pe medici şi pe avocaţi că o solidă cultură literară şi filosofică este şi o sursă de intense plăceri: nu cultura sau incultura lor mă interesează, ci faptul dacă medicul mă vindecă şi dacă avocatul îmi reprezintă eficient interesele. Există însă o categorie de persoane care, prin profesiunea lor, sunt obligate să-i iniţieze pe copii şi pe tineri în plăcerea lecturii şi să facă în aşa fel ca viciul să devină o pasiune. Eseul lui Larbaud reconstituie etapele acestei iniţieri şi schiţează, apoi, o tipologie a cititorilor, de la elevul care descoperă lecturile nerecomandate de manuale până la lectorul profesionist.

Itinerariu iniţiatic, aşadar, marcat de obstacole, interdicţii, tentaţii şi renunţări. Forma superioară a plăcerii lecturii e atinsă, crede Larbaud, doar de o elită ce reuşeşte să se sustragă finalităţilor pragmatice şi presiunilor conjuncturale: e plăcerea expertului, pentru care două-trei pagini sunt suficiente ca să-şi dea seama dacă o carte e bună sau nu. Şi asta indiferent de opinia criticilor, a căror judecată poate fi deformată de rea credinţă, de cultura insuficientă, de lipsa de gust, de interese extra-literare etc. Calitatea de „expert“ implică o mare doză de discreţie precum şi eliberarea de ambiţii şi de

---

* Text preluat, cu acordul autorului, din volumul *Prelegeri academice*, Academia Română, Filiala Iaşi, vol. I, nr. 1, Editura Apollonia, 2002, p. 57-62.

vanităţi; lectura e, din nou, o plăcere solitară, un viciu practicat într-un soi de clandestinitate.

Ideea că „pedagogia lecturii“ presupune, paradoxal, o totală independenţă a spiritului e o idee recurentă, de la Virginia Woolf („Singurul sfat ce se poate da cuiva în ce priveşte lectura este de a nu accepta nici un sfat, de a urma, dimpotrivă, propriul instinct, de a utiliza propriile facultăţi intelectuale, de a trage propriile concluzii“) până la Hector Bianciotti („Nu formezi un cititor altfel decât deschizându-i uşile bibliotecilor, facilitându-i accesul la tot felul de cărţi. Te naşti cititor aşa cum te naşti arhitect sau blond“). Mai important mi se pare însă, cum spuneam şi mai înainte, accentul pus pe efortul şi pe dificultăţile pe care le presupune lectura. Dar nu găseşte oare „viciosul“ plăceri tocmai în ceea ce pe alţii îi dezgustă sau îi inhibă?

În „Sur la lecture“ (text publicat mai întâi în 1905 în *La Renaissance latine*), Proust afirmă din capul locului că amintirile noastre de lectură nu privesc atât cărţile pe care le-am citit, ci mai curând percepţia cadrului şi a impresiilor care au însoţit actul lecturii. E vorba de acel „*autour*“ de care va vorbi mai târziu Georges Perec în micul text intitulat „Lire: esquisse socio-physiologique“ (din volumul postum *Penser/Classer*, Hachette, 1985), ce îşi propunea să relanseze reflecţia asupra lecturii şi care, curios, nu citează niciodată numele lui Proust.

Lectura apare ca o ocupaţie esenţialmente solitară, de unde punerea ei în relaţie – voi reveni asupra acestui punct – cu conversaţia. Iată, spre exemplu, lecturile făcute în vacanţă, „le matin, en rentrant du parc“, când se strecura în sufragerie, unde nimeni nu intra până la ora prânzului, şi unde n-avea drept tovarăşi, „très respectueux de la lecture, que les assiettes peintes accrochées au mur, le calendrier dont la feuille de la veille avait été fraîchement arrachée, la pendule et le feu qui parlent sans demander qu'on leur répondre...“ Lectură solitară şi lectură tăcută, având în plus avantajul că lasă să se audă zgomotele exterioare ce favorizează reveria: „on entendait le bruit de la pompe d'où l'eau allait découler et qui vous faisait lever les yeux vers elle et la regarder à travers la fenêtre fermée, là, tout près, dans l'unique allée du jardinet qui bordait de briques et de faïence en demi-lunes ses plates-bandes de pensées...“ Se adaugă „les ciels versicolores et comme reflétés des vitraux de l'église qu'on voyait parfois entre les toits du village“, sau „les ciels tristes qui apparaissent avant les orages“, apoi sunetul aurit al clopotelor şi, atunci când merge în parc şi se ascunde la umbra unor copaci, ecoul ce urcă dinspre aleea care însoţeşte râul, albul porţii ce marchează sfârşitul grădinii, ţesătura de culori a florilor. Lectură vesperală, iar aici întâlnim din nou detalii privind mobilele, obiectele, perdelele, carpetele etc.; evocarea camerei unde citea în fiecare seară înainte de a adormi e punctul de plecare al unui superb pasaj ce face elogiul camerelor necunoscute, camerelor străine din hotelurile de provincie, unde ai sentimentul că ai violat intimitatea celor care au trecut pe acolo înaintea ta, unde totul e impregnat de aceste vieţi străine şi diferite, unde, când tragi zăvorul, te închizi împreună cu aceste existenţe secrete, unde, în fine, totul e „la création et le langage de vies profondément différentes de la mienne, (…) d'un goût opposé au mien, où mon imagination s'exalte en se sentant plongée au sein du non-moi“…

Proust schiţează în continuare o tipologie a lecturii. Ar fi, mai întâi, lectura-*incitare*: o carte nu ne furnizează răspunsuri ci trezeşte în noi dorinţe; lectura se situează „au seuil de la vie spirituelle; elle peut nous y introduire; elle ne la constitue pas“. Apoi, lectura-terapie, lectura ca „discipline curative“, foarte eficientă în anumite cazuri de „depresie spirituală“, când joacă un rol analog aceluia al psihoterapeuţilor pe lângă anumiţi neurastenici. În al treilea rând – lectura ca mod de explorare a eului profund şi

care ne deschide uşa unor încăperi unde n-am fi ştiut cum să pătrundem. În sfârşit, lectura-evaziune, ce provoacă reveria şi depeizarea: „on aime toujours un peu à sortir de soi, à voyager, quand on lit".

Lectură, deci, fidelă, lectură de identificare, jucând totodată rolul unui catalizator şi al unui revelator al gândurilor, obsesiilor şi fantasmelor noastre: „Un esprit original sait subordonner la lecture à son activité personnelle"; şi încă: cea mai bună modalitate de a conştientiza ceea ce simţim este de a încerca „de re-créer en nous ce qu'a ressenti un maître". Cuvinte cărora le va face ecou, în ultimul volum din *La Recherche*, celebrul pasaj: „… je pensais (…) à mon livre et (…) à mes lecteurs. Car ils ne seraient pas, selon moi, mes lecteurs, mais les propres lecteurs d'eux-mêmes, mon livre n'étant qu'une sorte de ces verres grossissants comme ceux que tendait à un acheteur l'opticien de Combray; mon livre grâce auquel je leur fournissais le moyen de lire en eux-mêmes".

În ce priveşte starea actuală a lecturii, semnale de alarmă s-au tras multe în ultima vreme, şi nu fără temei. Profesioniştii cărţii – editorii, librarii – constată scăderea tirajelor şi cronicizarea disfuncţiilor în sistemul de difuzare. Criticii literari semnalează proliferarea subculturii, invazia de cărţi proaste. Profesorii se plâng că elevii citesc puţin şi dezordonat. Fiecare poate face, apoi, observaţii empirice care converg în acelaşi sens. Mergi cu trenul şi vezi că foarte puţini călători au o carte sau o revistă în mână. Café-neaua şi berăria, socotite şi ele spaţii propice lecturii, au devenit, din acest punct de vedere, impracticabile: zgomotul e atât de supărător, muzica e dată atât de tare încât şi conversaţia devine imposibilă, darmite cititul în tihnă al unui ziar.

Să nu deducem de aici, în mod pripit, o imagine prea sumbră. Cărţi proaste au existat dintotdeauna, veleitarii sunt o specie redutabilă, îi dai afară pe uşă iar ei intră pe fereastră şi, refuzaţi de edituri, îşi tipăresc cărţile în regie proprie. Zita lui Caragiale citea şi recitea *Dramele Parisului,* ar fi o absurditate să ai pretenţie de la ea să se delecteze cu Schopenhauer. Lectura din pură plăcere, lectura – să-i zicem – gratuită a fost şi rămâne, totuşi, apanajul unei minorităţi (evit s-o numesc „elită" pentru a nu contraria unele spirite mai sensibile). În şcoli şi universităţi prioritate au, în continuare, lecturile „obligatorii" şi care nu sunt adesea nici uşoare nici amuzante. Sălile de lectură din bibliotecă sunt pline, ceea ce înseamnă – iarăşi – că o minoritate continuă să citească serios şi cu metodă. Greu de spus, la masa de studenţi de acum, care este procentul cititorilor fideli. Important e ca ei să nu se lase contaminaţi de delăsarea şi superficialitatea celorlalţi. Una peste alta, mi se pare ineficient a încerca să reluăm discursul convenţional şi naiv euforic despre „binefacerile lecturii". Tot mai multe voci opinează că ar fi preferabil un discurs realist şi pragmatic: a ajunge un om cultivat înseamnă efort, răbdare, renunţări, dificultăţi. Unele cărţi te captivează de la primele pagini, altele ţi se par – poate pe nedrept – greoaie şi plicticoase. Se întâmplă să ai, într-o zi, dispoziţie pentru un anume gen de lecturi, altă dată te simţi obosit, descurajat, fără chef. Anumite cărţi sunt parcă făcute să fie uitate, altele te urmăresc durabil şi se lasă recitite. Nici un cititor nu e identic cu altul, unul are un plus de fantezie, celălalt e mai sobru şi mai terestru. Nicolae Manolescu distingea undeva între *hedoniştii* şi *frigizii* lecturii; dar, adăuga criticul, lumea nu se termină cu ei, există pe undeva la mijloc o a treia categorie, mult mai numeroasă, aceea a „oamenilor care nu citesc", nu fiindcă nu simt vreo plăcere dacă o fac, ci fiindcă „nu le-a pus nimeni o carte în mână ori n-au avut prilejul să descopere ce minunăţii zac între coperţile unei cărţi".

De ce n-au avut acest prilej? Pentru că, mai întâi, lumea noastră tot mai obsedată de viteză şi de performanţa rapidă lasă puţin loc răgazului lecturii. Pentru că, apoi, mulţi tineri trec direct de la ecranul televizorului la ecranul computerului. În fine – dar asta nu

înseamnă nici pe departe că epuizăm lista motivelor – deoarece presa şi televiziunea mizează pe nivelul de jos al capacității intelectuale. Mass-media nu numai că încurajează subcultura dar marginalizează sau ignoră pur şi simplu cultura adevărată. Efectul e devastator şi consecințele acestei stări de lucruri riscă să fie de lungă durată: pierderea curiozității intelectuale şi a apetitului pentru lectură în primul rând, dar şi aplatizarea, uniformizarea iremediabilă a universului în care trăim.

Mai putem crede într-o pedagogie a lecturii? Aş înclina să dau un răspuns pozitiv, cu observația că ea trebuie să se ferească de orice intenții moralizatoare şi de tonul plat didactic. Descoperirea lumii imaginare dintr-un roman e o experiență unică şi eminamente subiectivă, o aventură pe cont propriu. „Ghidul“ trebuie să fie discret şi să ştie să se oprească. Oricum, pe cititorul cu adevărat pasionat nimeni nu-l mai poate întoarce din drum.

Recent, în numărul pe decembrie 2001 al revistei *Esprit* a avut loc o foarte interesantă discuție unde un sociolog specialist în „practici culturale“, Jean-François Barbier-Bouvet, se ocupă de problemele lecturii în epoca Internetului. Revin asupra câtorva idei ce mi se par indispensabile pentru a înțelege miza discuției. Sociologul constată că trăim într-o cultură a fragmentului: ne mulțumim să citim frânturi de texte, „pagini alese“, capitole sau pasaje „trase la xerox“ etc. Toate statisticile înregistrează scăderea cantității de lectură (inclusiv în mediul universitar, în ciuda creşterii numărului studenților): oamenii citesc, în cele mai multe cazuri, cu un scop precis, adesea cât se poate de pragmatic (pregătesc un examen, pleacă în călătorie, vor să ştie cum să utilizeze un aparat ş.a.m.d.); femeile, ce formau odinioară un public masiv şi constant, au abandonat lectura în favoarea televizorului (Zița de astăzi nu mai citeşte *Dramele Parisului*, ea se uită la telenovele) sau a activităților profesionale. Lectura în profunzime, specifică unei civilizații a cărții (o carte îți dă posibilitatea să reciteşti cutare pagină, să te opreşti din lectură şi să visezi, să te ajuți de note, de indicele de nume etc.), e înlocuită treptat de lectura plană, aceea impusă de pagina dublă de ziar; însuşi computerul ne readuce la un mod de lectură ce dispăruse demult, acela al „ruloului“ din vechime.

Cartea este simbolul, spune Barbier-Bouvet, unei *culturi de stoc*; când citim o carte rămânem liberi, adoptăm ritmul care ni se pare potrivit, întrerupem lectura şi o reluăm după un timp, stăpânim obiectul-carte şi nu ne lăsăm dominați de el.

Aparatul de radio, ecranul televizorului şi al computerului schimbă radical datele problemei; ne aflăm, actualmente, într-o *cultură de flux*, nu ne mai putem manifesta libertatea, când schimbăm canalul pentru că ne enervează un *talk-show* acesta continuă independent de voința noastră, textul defilează pe ecran, frazele se înşiruie la radio, nu putem interveni, nu putem opri curgerea imaginilor sau a vorbelor şi, evident, nu putem să ne întoarcem pentru a reasculta cutare pasaj sau revedea cutare secvență. Internetul combină, e adevărat, cultura de stoc şi cultura de flux, numai că textul e stocat într-un spațiu virtual încât – rezultat poate al unui sentiment de frustrare – punem în funcțiune imprimanta pentru a fixa pe hârtie ceea ce ni se pare important.

De aici, încă o observație: ne-am instalat într-o *cultură a nerăbdării, a grabei*. În ziare, articolele sunt scurte, oamenii de presă par convinşi că cititorii nu mai au capacitatea intelectuală de a suporta un text mai lung. La televiziune predomină clipurile, spoturile publicitare. Editorii scot cărți cu „citate“, producătorii de discuri propun mai ales „compilații“ (principiul lui *best of*). Când manevrezi telecomanda, încă mai dispui de o formă de libertate, poți schimba *tu* canalul; în cazul lecturii ce ascultă de practica *zapping*-ului (pe româneşte, „butonare“) altcineva „butonează“ în locul tău. Studenții nu mai „fişează“, nu mai rezumă, nu mai adnotează, ci subliniază cu „marker“-ul direct pe

pagină rândurile, pasajele care li se par importante şi apoi, eventual, le „trag la xerox“. Nu mai au căutare cărţile care pun întrebări: se preferă, de la mare distanţă, cărţile care dau răspunsuri de-a gata (vedeţi voga fabuloasă a cărţilor cu „soluţii la probleme pentru bacalaureat“, a manualelor care dau materia deja mestecată etc.).

Consecinţele acestor fenomene sunt adânci şi se vor resimţi, cu siguranţă, pe termen lung. Învăţământul privilegiază acum – reiau o formulă a celebrului George Steiner, profesor în Anglia şi în Statele Unite – *amnezia programată*: s-a renunţat la valorile culturale care, timp de secole, îşi dovediseră utilitatea, la un întreg patrimoniu spiritual, şi s-a trecut, peste noapte, la un învăţământ de tip „fast-food“. Jack Lang, până de curând ministrul învăţământului în guvernul francez, descoperea anul trecut că principala misiune (ce revelaţie!) a şcolii primare este să-i înveţe pe copii să citească şi să scrie; de unde, anunţată cu tam-tam, o dispoziţie a ministrului privind… (re)introducerea orelor de caligrafie! E drept, acum vreo cinsprezece ani, acelaşi Jack Lang, tot în calitate de ministru, recomanda universităţilor să înfiinţeze catedre pentru studierea benzilor desenate şi a „grafitti“-urilor, adică a mâzgâlelilor de pe ziduri, socotite forme de exprimare modernă a tinerelor generaţii. Numai că tinerele generaţii, perfecţionându-se în mâzgâlituri colorate şi pline de semne cabalistice, nu mai ştiau nici să citească, nici să scrie…

În sfârşit, cultura grabei, a fragmentului şi a fluxului duce la atrofierea capacităţii de discernământ. Degeaba oferă Internetul o masă colosală de informaţii dacă nu poţi selecta şi ierarhiza aceste informaţii. Tot Barbier-Bouvet observă că cei care stăpânesc cultura cărţii sunt cei care exploatează în mod cu adevărat inteligent noile tehnologii. Trebuie să ştii să faci asociaţii, conexiuni, disocieri, să separi esenţialul de neesenţial şi, mai ales, să interpretezi cu luciditate şi cu spirit critic. Altfel, ne pierdem într-o masă documentară infinită şi în care riscăm să punem în relaţie, fără nici o noimă, elemente lipsite de orice semnificaţie.

În 1992, un romancier de recunoscut talent, Daniel Pennac, ce are în spate şi o experienţă de profesor, publica o carte – încântătoare – intitulată *Ca un roman*. Cartea e o vibrantă laudă a lecturii, autorul precizând însă că îşi imploră colegii profesori să nu-i folosească textul „drept instrument de tortură pedagogică“. Ultimul capitol enumeră „drepturile imprescriptibile ale cititorului“, valabile – fără restricţii – şi pentru cititorul de vârstă şcolară:

1. Dreptul de a nu citi.
2. Dreptul de a sări pagini.
3. Dreptul de a nu termina o carte.
4. Dreptul de a reciti.
5. Dreptul de a citi orice.
6. Dreptul la bovarism (maladie transmisibilă pe cale textuală).
7. Dreptul de a citi oriunde.
8. Dreptul de a „ciuguli“ (de a lua o carte din bibliotecă, de a o deschide la întâmplare şi de a citi câteva pagini sau câteva pasaje).
9. Dreptul de a citi cu voce tare.
10. Dreptul de a tăcea (adică dreptul de a nu fi obligat să-ţi justifici lecturile şi să dai socoteală cuiva despre ele).

Nouă din cele zece puncte (chiar dacă le-am enumerat rapid, lăsând la o parte comentariile lui Pennac) nu pun în nici un fel în cauză, se vede imediat, importanţa şi necesitatea lecturii. Surprinde, însă, punctul unu. Or, explicaţiile pe care le dă aici autorul sunt indispensabile. Întâlnim în viaţă, scrie el, oameni care nu citesc, asta nu

înseamnă că ei nu sunt frecventabili sau chiar agreabili. Dar, pe de altă parte, avem datoria să dăm copiilor, învățându-i să citească, inițiindu-i în literatură, mijloacele grație cărora ei să poată aprecia dacă au sau nu nevoie de cărți: „Fiindcă, dacă putem admite fără probleme că un cetățean oarecare respinge lectura, este intolerabil ca el să fie – sau să se creadă – respins de lectură".

Dreptul la incultură, aşadar, se acordă doar atunci când nu mai e nimic de făcut.